

STATI

Práva přírody na rozhraní mezi aktivismem a seriózní debatou

Hana Müllerová*

Abstrakt: Koncept práv přírody se v posledním desetiletí stal hojně diskutovaným právním přístupem, jehož obhájci ho chápou jako nový slibný nástroj pro řešení globální krize biodiverzity, zesílené ještě klimatickou změnou. V některých státech (prvním evropským zástupcem je Španělsko) byla práva přírody uznána legislativou nebo soudními rozhodnutími, především je ale patrný vzestup tohoto tématu v literatuře práva životního prostředí. Článek přibližuje českým čtenářům podstatu konceptu práv přírody, popisuje nynější intenzivní mezinárodní debatu o potenciálu tohoto právního nástroje a identifikuje hlavní obtíže jeho případného zavedení, zejména v kontextu právních řádů Evropy. Dále uvažuje o vztahu práv přírody vůči lidskému právu na příznivé životní prostředí, a zejména pak vůči tradičnímu právu životního prostředí, respektive právu ochrany přírody. Ukazuje, že práva přírody jsou, stejně jako právo životního prostředí, při své aplikaci závislá na lidských aktérech a jejich prosazování může trpět podobnými nedostatky, jaké jsou dlouhodobě kritizovány u klasických nástrojů práva životního prostředí. Z tohoto pohledu lze celou debatu využít i jako podnět pro zdokonalení práva životního prostředí v Evropě na úrovni unijních předpisů i jejich implementace členskými státy.

Klíčová slova: krize biodiverzity, práva přírody, právní ochrana přírody, právní subjektivita, zastupování

Úvod

Podpora konceptu práv přírody v uplynulém desetiletí velmi vzrostla. V různých zemích byly přijaty zákony udělující konkrétním částem přírody práva nebo taková práva uznaly soudy a rovněž v akademické sféře je analyzování konceptu na vzestupu, a to i v Evropě. Zdá se, že práva přírody přestala být spojována pouze s aktivismem nebo nám vzdálenou latinskoamerickou exotikou. V literatuře se nyní o právech přírody uvádí, že představují podstatný, globální a trvalý trend směrem k neantropocentrickému vztahu člověka k přírodě¹ a že se v posledním desetiletí změnila z radikální myšlenky, kterou zastávala jen hrstka marginalizovaných aktérů, na právní strategii, o níž se vážně uvažuje v nejrůznějších domácích i mezinárodních politických oblastech.²

Co se týče zakotvení práv přírody ve vnitrostátních právních rádech, kvantitativní analýza z roku 2022 identifikovala 39 jurisdikcí po celém světě s výskytem takových úprav

* JUDr. Hana Müllerová, Ph.D., vedoucí Centra pro klimatické právo a udržitelnost Ústavu státu a práva AV ČR, v. v. i. E-mail: hana.mullerova@ilaw.cas.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1378-5893>. Tento článek vznikl jako součást řešení projektu Ústavu státu a práva AV ČR *Právo ochrany klimatu* podpořeného v rámci premie Lumina quaeeruntur udělené Akademií věd ČR.

1 PUTZER, A. – LAMBOOY, T. – JEURISSEN, R. – KIM, E. Putting the Rights of Nature on the Map. A Quantitative Analysis of Rights of Nature Initiatives across the World. *Journal of Maps*. 2022, Vol. 18, No. 1, s. 93.

2 KAUFFMAN, C. M. Rights of Nature: Institutions, Law, and Policy for Sustainable Development. In: SOWERS, J. – VAN-DEVEER, S. D. – WEINTHAL, E. (eds). *The Oxford Handbook of Comparative Environmental Politics* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2021, s. 1 [cit. 2023-09-14]. Dostupné z: <<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197515037.013.19>>.

v různé podobě (konkrétní práva, právní subjektivita), v různém stadiu (právní úprava navrhovaná, schválená, zavedená, zrušená či neúspěšná) a v různých právních formách (ústava, zákon, soudní rozhodnutí, místní vyhláška, politika apod.).³ Je pravda, že 80 % zjištěných iniciativ je soustředěno na amerických kontinentech, nicméně s počtem 26 iniciativ v rámci USA, takže je nelze omezovat pouze na Latinskou a Jižní Ameriku.⁴ Evropa v tomto ohledu zatím není příliš aktivní, ale i výše zmíněná studie zmiňuje příklady německých, švýcarských, francouzských, belgických, nizozemských, italských nebo britských ústavních debat, politik nebo místních předpisů nějak se týkajících myšlenky práv přírody.⁵ Především je tu ale již první legislativní text v rámci Evropy, který uznává přírodní entitu za subjekt práv: laguně Mar Menor byla zákonem španělského Senátu v roce 2022 přiznána právní subjektivita, a to s cílem zastavit hlubokou environmentální degradaci, k níž v dané oblasti docházelo kvůli intenzivnímu zemědělství a masové turistice. Laguně bylo uděleno právo existovat jako ekosystém a přirozeně se vyvíjet a právo na ochranu, péči a obnovu. Zákon rovněž založil tři tělesa, která mají lagunou zastupovat a zajišťovat její práva: Výbor zástupců, Komisi pro monitoring a Vědecký výbor. Skutečné dopady těchto práv jsou nicméně předmětem diskuse.⁶

Tématu práv přírody je věnována rostoucí pozornost i na politické a mezinárodní úrovni. Například Mezinárodní svaz ochrany přírody (IUCN) přijal na Světovém kongresu ochrany přírody v roce 2012 rezoluci k podpoře strategie šíření, komunikace a propagace práv přírody.⁷ Po určitém vyčkávání byla nedávno v rámci WCEL IUCN zřízena Pracovní skupina pro práva přírody, která by měla tento mandát dále rozvíjet, a to zkoumáním otázek důsledků udělení právní subjektivity částem přírody nebo přehodnocení vztahu člověka k životnímu prostředí.⁸ Na úrovni mezinárodního práva existují iniciativy volající po uznání práv přírody,⁹ které byly podpořeny v rezolucích Valného shromáždění OSN;¹⁰ práva přírody jsou zmíněna mezinárodními texty vztaženými k udržitelnému rozvoji¹¹

³ PUTZER, A. – LAMBOOY, T. – JEURISSEN, R. – KIM, E. *Putting the Rights of Nature on the Map*, s. 91.

⁴ *Ibidem*, s. 92.

⁵ *Ibidem*, s. 91. Též KAUFFMAN, C. M. *Rights of Nature: Institutions, Law, and Policy for Sustainable Development*, s. 6–8.

⁶ Ustanovení zákona jsou přirovnávána k obdobným latinskoamerickým ustanovením, zejména kolumbijským. Již byla vyjádřena pochybnost, zda účinnost těchto nových struktur je taková, aby zvýšila úroveň ochrany životního prostředí dané lokality, a zda nejde spíše o právní utopii či ekopopulismus. Kriticky viz zejména FUCHS, M.-C. *Rights of Nature Reach Europe: The Mar Menor Case in Spain in the Light of Latin American Precedents*. *Verfassungsblog* [online]. 24. 2. 2023 [cit. 2023-09-14], s. 4. Dostupné z: <<https://verfassungsblog.de/rights-of-nature-reach-europe/>>. Opačně argumentuje Mührel, podle něhož je tento případ precedentem pro potenciální ekologickou transformaci západních liberálních právních systémů, který otevírá dveře pro implementaci práv přírody v Evropě. MÜHREL, J. *Towards European Rights of Nature*. *Verfassungsblog* [online]. 28. 2. 2023 [cit. 2023-09-14], s. 1, 5. Dostupné z: <<https://verfassungsblog.de/towards-european-rights-of-nature/>>.

⁷ Rezoluce WCC-2012-Res-100-EN: Incorporation of the Rights of Nature as the Organizational Focal Point in IUCN's Decision Making. *IUCN.org* [online]. [cit. 2023-09-14]. Dostupné z: <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/resrecfiles/WCC_2012_RES_100_EN.pdf>.

⁸ IUCN WCEL Rights of Nature Task Force. *IUCN.org* [online]. [cit. 2023-09-14]. Dostupné z: <<https://www.iucn.org/our-union/commissions/group/iucn-wcel-rights-nature-task-force>>.

⁹ Např. Program OSN „Harmonie s přírodou“: Harmony with Nature. *UN.org* [online]. 22. 4. 2020 [cit. 2023-09-14]. Dostupné z: <<https://www.un.org/pga/74/event/harmony-with-nature/>>, nebo návrh Všeobecné deklarace práv Matky Země: Universal Declaration for the Rights of Mother Earth. *Global Alliance for the Rights of Nature* [online]. 22. 4. 2010 [cit. 2023-09-14]. Dostupné z: <<https://www.garn.org/universal-declaration-for-the-rights-of-mother-earth/>>.

¹⁰ Viz rezoluce Valného shromáždění OSN z 19. prosince 2019, A/RES/74/224, Harmony with Nature. *UN.org* [online]. [cit. 2023-09-14]. Dostupné z: <https://www.un.org/pga/74/wp-content/uploads/sites/99/2020/02/A_RES_74_224_E.pdf>.

¹¹ Agenda pro udržitelný rozvoj OSN 2030: rezoluce Valného shromáždění OSN z 25. září 2015, A/RES/70/1, Transform-

nebo Úmluvou o biologické rozmanitosti,¹² k právům přírody se vyjadřoval Meziamerický soud pro lidská práva.¹³

Pokud jde o právní vědu, práva přírody jsou zjevně raketově rostoucím tématem vědeckých publikací a projektů, což bylo dobře patrné i z široké dostupnosti literatury, z níž bylo možno pro tento text čerpat.¹⁴ Vyskytují se analýzy obhajující koncept práv přírody i analýzy, které se vůči němu kriticky vymezují. Práva přírody se stala v akademickém světě módním tématem, zejména v komunitě právních vědců věnujících se právu životního prostředí. Například nynější zvláštní zpravodaj OSN pro lidská práva a životní prostředí David Boyd označil tento nový právní trend za (žádoucí) „právní revoluci“ v oblasti mezinárodního práva.¹⁵ Nicméně navzdory určité euforii či přehnanému nadšení mezi rostoucí skupinou environmentálních právníků zůstává koncept z hlediska práva obecně konceptem kontroverzním, který podněcuje diskusi.¹⁶

Příčiny rostoucího zájmu o koncept práv přírody jsou zřejmé: navzdory několika desetiletím existence mezinárodních, regionálních a vnitrostátních právních předpisů k ochraně přírody se nedaří odvrátit hrozící globální krizi biologické rozmanitosti, která je nyní navíc posílena krizí klimatickou. Do zakotvení práv přírody jsou vkládány naděje, že by tento nový nástroj mohl pomoci stávající neutěšenou situaci napravit a že by zajistil účinnější ochranu než tradiční nástroje.¹⁷ Jedním z východisek celého konceptu je tedy předpoklad, že právní nástroje postavené na subjektivních právech jsou silnější a účinnější než klasické nástroje ochrany životního prostředí, založené především na veřejnoprávní regulaci.

Cílem tohoto článku je přiblížit českým čtenářům nynější mezinárodní debatu, která se v odborné komunitě na téma práv přírody vede, poukázat na obtíže zavedení konceptu

ming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development Harmony with Nature. *UN.org* [online]. Dostupné z: <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf>.

¹² Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity. Decision COP XI/22. *CBD.int* [online]. 2012 [cit. 2023-09-14]. Dostupné z: <<https://www.cbd.int/decisions/cop/11/22>>.

¹³ Advisory Opinion OC-23/17 z 15. listopadu 2017, vyžádané Kolumbijskou republikou. *refworld.org* [online]. [cit. 2023-09-14]. Dostupné z: <<https://www.refworld.org/cases,IACRTHR,5e67c7744.html>>.

¹⁴ Pokud budeme brát v úvahu především články vydané v uznávaných recenzovaných mezinárodních odborných časopisech, pak lze uvést například: BÉTAILLE, J. Rights of Nature: Why It Might Not Save the Entire World. *Journal for European Environmental & Planning Law*. 2019, Vol. 16, No. 1, s. 35–64; BORRÁS, S. New Transitions from Human Rights to the Environment to the Rights of Nature. *Transnational Environmental Law*. 2016, Vol. 5, No. 1, s. 113–143; BURGERS, L. Private Rights of Nature. *Transnational Environmental Law*. 2022, Vol. 11, No. 3, s. 463–474. EPSTEIN, S. – DAHLÉN, M. – ENKVIST, V. – BOYER, E. Liberalism and Rights of Nature: A Comparative Legal and Historical Perspective. *Law, Culture and the Humanities*. 2022, online first, s. 1–23; EPSTEIN, Y. – SCHOUKENS, H. A Positivist Approach to Rights of Nature in the European Union. *Journal of Human Rights and the Environment*. 2021, Vol. 12, No. 2, s. 205–227; JOHNS, L. – Rights of Nature in an International Context. *Carbon & Climate Law Review*. 2023, Vol. 17, No. 1, s. 26–34; KAUFFMAN, C. M. – MARTIN, P. L. Can Rights of Nature Make Development More Sustainable? Why Some Ecuadorian Lawsuits Succeed and Others Fail. *World Development*. 2017, Vol. 92, s. 130–142; KRÁMER, L. Rights of Nature and Their Implementation. *Journal for European Environmental and Planning Law*. 2020, Vol. 17, No. 1, s. 47–75; KURKI, V. A. J. Can Nature Hold Rights? It's Not as Easy as You Think. *Transnational Environmental Law*. 2022, Vol. 11, No. 3, s. 525–552; RICHARDSON, B. J. – HAMASKI, N. Rights of Nature versus Conventional Nature Conservation: International Lessons from Australia's Tarkine Wilderness. *Environmental Policy and Law*. 2021, Vol. 51, No. 3, s. 159–173; STILT, K. Rights of Nature, Rights of Animals. *Harvard Law Review*. 2021, Vol. 134, No. 5, s. 276–285.

¹⁵ BOYD, D. R. *The Rights of Nature: A Legal Revolution that Could Save the World*. Toronto: ECW Press, 2017.

¹⁶ VIAENE, L. Can Rights of Nature Save Us from the Anthropocene Catastrophe? Some Critical Reflections from the Field. *Asian Journal of Law and Society*. 2022, Vol. 9, No. 2, s. 189–190, 194.

¹⁷ KAUFFMAN, C. M. *Rights of Nature: Institutions, Law, and Policy for Sustainable Development*, s. 1.

práv přírody, zejména v kontextu práva životního prostředí v evropském prostoru, jakož i na navrhované směry jejich řešení. Rámující, a snad legitimní otázkou kladenou z evropského pohledu je, proč se rostoucí skupina autorů snaží obrátit pozornost k novému, jen těžko prosaditelnému řešení, jehož účinnost je nejistá a které by vyžadovalo zásadní změny v chápání některých základních kategorií právní teorie, když máme vybudované struktury pro řešení, jež by mohla být při důslednějším prosazování funkční?

Článek čerpá z hojné literatury popisující úspěšné i méně úspěšné případy zakotvení práv přírody v jiných částech světa a analyzující problémy konceptu práv přírody v obecné rovině i jeho aplikovatelnost specificky v prostoru Evropy. V určitých směrech navazuje autorka na svůj starší text o právech zvířat, jehož právně teoretické argumenty o právní subjektivitě a předpokladech pro využívání subjektivních práv považuje za platné i v oblasti práv přírody a na něž lze odkázat, aniž by zde byly opakovány.¹⁸

Článek je uveden vysvětlením konceptu práv přírody. Poté jsou nastíněna hlavní právní úskalí jednotlivých prvků konceptu práv přírody – právní subjektivity, práv a reprezentace přírody – a představeny směry prezentované k jejich řešení. Následují úvahy ke vztahu práv přírody k lidskému právu na životní prostředí a k (tradičnímu) právu životního prostředí, respektive právu ochrany přírody. Závěr je věnován shrnutí a kritickému zhodnocení problému.

1. Koncept práv přírody

Publikace věnované právům přírody vždy trasují počátek celého konceptu k článku Christophera Stonea *Should Trees Have Standing?* z roku 1972.¹⁹ Stone v tomto článku vycházel z myšlenek formulovaných v rámci ekologie a filozofie myslitelů, jako byl Aldo Leopold, vycházejících z premisy, že lidé mají morální odpovědnost vůči přírodě. Uvažoval, jaký právní potenciál a důsledky by mělo považovat stromy za subjekty práv. Druhým ideovým zdrojem konceptu jsou tradice domorodých národů a jejich přístupy k přírodě, které se často opírají o personifikaci částí přírody. V mnoha domorodých kulturách jsou ekologické znalosti hluboce zakořeněny v duchovních a kulturních praktikách uznávajících a oslavujících přirozenou hodnotu přírody.²⁰ Z tohoto pohledu lze chápat koncept práv přírody i jako pragmatický pokus o vytvoření mostů mezi západními právními systémy a světonázory původních obyvatel, u nichž není rozšíření subjektivity na přírodu ničím cizorodým nebo nemožným.

Od vydání Stoneova článku se diskurz o právech přírody daleko posunul. Darpö je nazývá „novou myšlenkovou školou“,²¹ jiní vznikajícím nadnárodním právním rámcem, který rychle získává mezinárodní ohlas mezi euroamerickými právními vědci jako nový

¹⁸ MÜLLEROVÁ, H. Mohou mít zvířata práva? Vývoj konceptu právní subjektivity a právní postavení zvířat. *Právník*. 2012, roč. 149, č. 10, s. 1074–1103.

¹⁹ Existuje více vydání, např. STONE, C. D. *Should Trees Have Standing? Law, Morality, and the Environment*. 3rd edition. New York: Oxford University Press, 2010.

²⁰ GILBERT, J. et al. *The Future of the Rights of Nature: An Interdisciplinary Scoping Analysis* [online]. University of Roehampton, 2022 [cit. 2023-09-14], s. 8. Dostupné z: <<https://pure.roehampton.ac.uk/portal/en/publications/the-future-of-the-rights-of-nature-an-interdisciplinary-scoping-a>>.

²¹ DARPÖ, J. *Can Nature Get It Right? A Study on Rights of Nature in the European Context* [online]. European Union, 2021 [cit. 2023-09-14]. Dostupné z: <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/689328/IPOL_STU\(2021\)689328_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/689328/IPOL_STU(2021)689328_EN.pdf)>.

nástroj boje proti ničení životního prostředí.²² Pro účely práva je nicméně třeba odlišit tento koncept přidávající částem přírody subjektivitu, respektive práva od filozofického chápání práv přírody. Ve filozofii se právy přírody míní směr označovaný jako *earth jurisprudence*, podle něhož jsou všechny prvky přírody, včetně člověka, neoddělitelně spojeny a propojeny vzájemnými vztahy. To znamená, že blahobyt člověka závisí na blahobytu ekosystémů a lidé musí nastavit své právní, politické, hospodářské a sociální systémy tak, aby byly v souladu s přírodou, místo aby se snažili přírodu přinutit k přizpůsobení se lidské vůli. Filozofie *earth jurisprudence* si klade za cíl změnit způsob, jakým lidé chápou vztah člověka k přírodě a jeho odpovědnost vůči ní, zatímco právní zakotvení práv přírody je vnímáno jako nástroj k dosažení tohoto cíle a samo o sobě konečným cílem není.²³ Právní přístup si neklade za cíl zavedení biocentrického pohledu na svět, ale spíše změnu v pojetí ochrany životního prostředí jakožto hodnoty o sobě samé.²⁴

Uvnitř konceptu práv přírody lze rozlišit dva modely: přidělení specifických práv částem přírody (bez udělení právní subjektivity) a rozšíření právní subjektivity na části přírody a z toho vyplývající uznání práv. První přístup je starší a znamená udělení jedinečných práv právě dané části přírody – například práva ekosystému na existenci a zachování integrity, práva na přirozený vývoj či práva na obnovu v případě poškození. Nejde tedy o aplikaci lidských práv na části přírody, nýbrž o myšlenku pocházející od teologa Thomase Berryho, že práva přírody musí být aplikována druhově specificky a omezeně. Podle Berryho mají mít řeky „říční práva“, stromy „stromová práva“, ptáci „ptačí práva“ a lidé lidská práva, přičemž rozdíl je kvalitativní, nikoli kvantitativní. Práva jedné části přírody by pro jinou část přírody postrádala smysl.²⁵ Tento přístup počítá s tím, že v případě porušení udělených práv zde budou lidé (v zásadě kdokoli), kteří je budou hájit u soudu. Druhý, novější přístup přiznává přírodě právní subjektivitu a s ní v zásadě stejná práva a závazky, jaké mají lidé a korporace, včetně práva vlastnit majetek nebo práva na náhradu škody. Právní úpravy postavené na tomto přístupu zároveň obvykle ustanovují konkrétní strážce či zástupce, kteří budou za daný ekosystém vystupovat v právní a politické oblasti a řádně ho spravovat. Tento druhý přístup tedy dává ekosystému prostřednictvím jeho strážců hlas v rozhodovacích procesech a předchází potenciálním porušením práv, a tím i nutnosti obracet se na soudy, což je možno vnímat jako výhodu.²⁶ Na druhou stranu je u něj kritizováno, že soudy, které jej ve svých rozhodnutích využily (např. soudy v Kolumbii, Indii a Bangladéši), „jednoduše rozšířily stejná práva, jaká mají lidé, na ekosystémy, čímž práva přírody napasovaly do stávajícího antropocentrického právního rámce. To způsobilo, že se judikatura, na níž jsou založena práva přírody, vyvíjela způsobem, který mnozí vědci a obhájci považují za problematický.“²⁷ V další části budou prvky obou přístupů zkoumány blíže.

²² VIAENE, L. *Can Rights of Nature Save Us from the Anthropocene Catastrophe? Some Critical Reflections from the Field*, s. 187.

²³ KAUFFMAN, C. M. *Rights of Nature: Institutions, Law, and Policy for Sustainable Development*, s. 3–6.

²⁴ BORRAS, S. *New Transitions from Human Rights to the Environment to the Rights of Nature*, s. 143.

²⁵ BERRY, T. *Evening Thoughts: Reflecting on Earth as Sacred Community*. San Francisco: Sierra Club Books, 2006. Citováno z: BURDON, P. – WILLIAMS, C. *Rights of Nature: A Critique*. In: FISHER, D. (ed.). *Research Handbook on Fundamental Concepts of Environmental Law*. 2nd edition. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022, s. 172.

²⁶ KAUFFMAN, C. M. *Rights of Nature: Institutions, Law, and Policy for Sustainable Development*, s. 8.

²⁷ *Ibidem*, s. 8–9, překlad autorka.

2. Úskalí vybraných prvků práv přírody

2.1 Právní subjektivita a práva

Přidělení konkrétních specifických práv (např. práva ekosystému existovat a přirozeně se rozvíjet) bez přiznání právní subjektivity na jedné straně a přiznání právní subjektivity a obdoby lidských práv na straně druhé jsou dvěma základními navrhovanými přístupy k zavedení práv přírody. První přístup zjevně znamená určitou výraznější odchylku z klasické právní teorie, která, alespoň v evropských právních systémech, pevně spojuje subjektivní práva s přiznáním právní subjektivity.²⁸

V případě, že by tato nesnáž byla překonána a konkrétním částem přírody by byla „na míru“ přidělena potřebná práva, patrně by šlo o model z hlediska individuálních potřeb ochrany a péče flexibilnější. Problémem by na druhé straně byla určitá nesystémovost i otázka, kdo, jakou formou a na základě jakých kritérií by o přidělení práv rozhodoval. Zatím máme příklady takto *ad hoc* přidělených práv zákonodárstvím i judikaturou, což vlastně znamená odmítnutí obecných znaků i obecných forem jako rozhodujících, a tím i popření určitých základních definičních znaků práva.

U druhého přístupu se překážek k obtížnému překonávání objevuje více. První otázkou by patrně bylo, kam a proč umístit novou hranici mezi subjekty a objekty. Měly by být na subjekty (osoby) povýšeny jen některé identifikované části přírody (například konkrétní řeka nebo hora spolu se svým ekosystémem)? Nebo by mělo jít o určité kategorie přírodních prvků (například všechny velké řeky)?²⁹ Dále podle právní teorie existují určité předpoklady funkční právní subjektivity, aby subjekt mohl právně jednat alespoň prostřednictvím zástupce. Jsou to mimo jiné možnost identifikace, schopnost jednat, což předpokládá mít určitou vůli a být schopen ji projevit, a odpovědnost za své činy. Tyto předpoklady mohou části přírody jen těžko splnit; otázce vůle, respektive identifikace zájmů přírody se budu ještě věnovat v pasáži o zastupování přírody, povolání částí přírody k odpovědnosti je zcela mimo diskusi.

Je pravděpodobné, že by nemělo smysl přiznávat částem přírody plnou právní subjektivitu, jakou mají lidé, ale pouze omezenou. Možná by řešením byl zvláštní typ osob, podobně jako zastánci práv zvířat mluví o zvířecích osobách (*animal persons*), v případě částí přírody se však pro ně jen těžko hledá označení. Taková *quasi* právní subjektivita by se nejspíše vázala pouze k právům (nikoli k povinnostem), a to pouze k určitým právům. Toto vše je už samo o sobě zásadní odchýlení se od existujících konceptů.

Na modelu rozšíření právní subjektivity je dále kritizováno i to, že by tím koncept práv přírody byl odtržen od svého původního ideového zázemí *earth jurisprudence*. Jazyk a pojmový rámec právní subjektivity antropomorfizuje ekosystémy způsobem, který pouze reprodukuje nesoulad mezi právem a přírodními zákonitostmi a replikuje problémy, které trápí tradiční právo životního prostředí. Tím by se práva přírody pouze začlenila

²⁸ Práva jako nezbytně podmíněná právní subjektivitou vnímá v rámci diskurzu o právech přírody například Johns: JOHNS, L. *Rights of Nature in an International Context*, s. 27. Autorka tohoto článku rozebírala blíže tuto otázku ve svém článku MÜLLEROVÁ, H. *Mohou mít zvířata práva? Vývoj konceptu právní subjektivity a právní postavení zvířat*, s. 1074–1103. Podle tradiční právní teorie je právní subjektivita nutným předpokladem pro přiznání práv. Nicméně případné potvrzení či vyvrácení nezbytnosti trvání tohoto propojení do budoucna je otázkou pro odborníky na právní teorii.

²⁹ KRÄMER, L. *Rights of Nature and Their Implementation*, s. 64.

do stávajících antropocentrických právních rámců v jakémisi opatrovnickém modelu rodič – dítě. Z pohledu *earth jurisprudence* však nemá být cílem vztah takového typu, ale zachování rovnováhy, aby ekosystém, na němž jsou všichni jeho členové (včetně člověka) závislí, nadále fungoval.³⁰

Konečně je potřeba u přístupu založeného na právní subjektivitě ve spojení s nějakým typem opatrovnictví poukázat na právní problém s odpovědností, protože doktrína *loco parentis*, na níž je opatrovnictví často založeno, vyžaduje, aby opatrovníci převzali odpovědnost za své svěřence, tj. opatrovníci by např. nesli odpovědnost za náhradu škody. Avšak představa, že ekosystémy mají vůči lidem stejnou odpovědnost jako lidé vůči sobě navzájem, je absurdní. Nelze činit řeku odpovědnou za povodně nebo klima odpovědné za škody způsobené zvyšováním mořské hladiny. To ovšem podle Kauffmana nemá být argument proti právům přírody, ale proti tomu, abychom rozšiřovali lidská práva na přírodu, protože každý člen biotického společenství hraje ve fungování ekosystému jedinečnou roli, každý má jedinečné povinnosti vůči celému společenství a jedinečná práva. V podobě specifických práv může tento koncept podle tohoto autora přinést dobré výsledky, zejména tam, kde by byl propojen s domorodými znalostmi, tradicemi a vizemi péče o přírodu: například na Novém Zélandu uznaly zákony o právech přírody tradiční maorské opatrovnické uspořádání. Naopak ve společnostech bez vazeb na tradiční či původní vztahy mezi lidskými společenstvími a přírodou, jako jsou ty evropské, by zakotvení práv přírody pravděpodobně vyžadovalo právní ustanovení uznávající přírodu jako nositele jedinečných hmotných práv a člověka jako nositele povinností vůči přírodě.³¹

Diferenciaci právní subjektivity nabízí jako řešení obtíží s rozšířenou právní subjektivitou Kurki. Navrhuje rozlišovat přímou a nepřímou právní subjektivitu a dále subjektivitu aktivní a pasivní. Části přírody podle něj nepotřebují plnou – přímou a aktivní právní subjektivitu, ale postačí subjektivita nepřímá a pasivní. Přímá právní subjektivita je podle něj možná pouze u osob, které mohou nést odpovědnost a vstupovat do právních vztahů, aktivní subjektivita pouze u subjektů, které jsou schopny právního jednání.³²

2.2 Reprezentace přírody

Úhelným kamenem diskuse o právech přírody je jejich procesní rozměr. Právo je systém vytvořený lidmi a jakákoli forma ochrany přírody pomocí právních nástrojů se děje prostřednictvím lidí. Práva přírody potřebují ke svému fungování (lidské) osoby – v roli strážců, opatrovníků či zástupců. Části přírody budou i v případě přiznání práv vždy závislé na lidech, kteří se budou obracet na soudy nebo jiné orgány pro jejich ochranu. V současné debatě se diskutuje o různých konstrukcích zastoupení a rýsují se paralely se zastupováním právnických osob nebo se zastupováním dětí či osob se zdravotním postižením, druhým diskutovaným směrem je široká možnost hájení zájmů přírody u soudu kýmkoli – tedy cosi jako *actio popularis*. Vůči druhé možnosti se v evropském prostoru namítá, že *actio popularis* ve věcech životního prostředí sice v některých evropských státech existuje (zejména ve Španělsku a Portugalsku), ale není běžná a obvyklé je spíše hájení zájmů

³⁰ KAUFFMAN, C. M. *Rights of Nature: Institutions, Law, and Policy for Sustainable Development*, s. 9–10.

³¹ *Ibidem*, s. 11.

³² KURKI, V. A. J. *Can Nature Hold Rights? It's Not as Easy as You Think*, s. 527, 547.

životního prostředí prostřednictvím procesních titulů dotčené veřejnosti a ekologických nevládních organizací, opírající se v mezinárodněprávní rovině o Aarhuskou úmluvu.³³

Vůči oběma variantám zastupování je pak zásadní námitkou, jakým způsobem bude zjišťován a zajišťován zájem zastupovaného subjektu. Přísně vzato je však taková námitka relevantní u jakékoli formy hájení zájmů přírody, tedy i u klasické ochrany přírody, kterou realizují orgány veřejné správy. Je obtížné určit, co je v zájmu dané části přírody nebo co je v souladu s její vůlí, lze-li to tak vůbec označit. To může v konečném důsledku vést ke zneužití (ať už vědomému, nebo nevědomému s těmi nejlepšími úmysly).

Při jakémkoli posuzování a rozhodování, co je v daném případě ku prospěchu přírody, bude jistě třeba odůvodnění, které by mělo ukázat, jak byly zájmy přírody identifikovány a zhodnoceny. Východiskem a podkladem by mělo být odborné posouzení, které je v případě klasické ochrany přírody v evropském prostoru pravidlem podle různých právních rámců (například posuzování vlivů na životní prostředí), ale je otázkou, jak by bylo zajištěno v procesních strukturách práv přírody. Ani přírodovědec nedokáže přeložit jazyk přírody do lidské řeči, ale odborný podklad by měl vycházet z nejnovějšího a nejlepšího dostupného stavu poznání v dané oblasti. Již se diskutuje o tom, že tento stav poznání může být do budoucna obohacen schopnostmi umělé inteligence, která již dnes například pomáhá porozumět komunikaci vorvaňů,³⁴ ovšem zatím nevíme, jak daleko toto porozumění může jít. Nicméně je třeba mít na paměti, že v konečném důsledku je – u klasické ochrany životního prostředí i u práv přírody – určení zájmu přírody v rukou lidí, kteří ji zastupují; proto je tu antropocentrismus patrně nevyhnutelný³⁵ a výhoda práv přírody oproti ochraně přírody diskutabilní.

3. Práva přírody jako kontrapozice proti existujícím formám právní ochrany přírody

Úsilí směřující k prosazení práv přírody je někdy chápáno (byť je takové pojetí nanejvýš sporné) jako pomyslná třetí etapa vývoje, který započal etapou ochrany životního prostředí, respektive přírody, pokračoval etapou uznání lidského práva na životní prostředí a má vyvrcholit zakotvením práv přírody, jako kdyby bylo možno celý proces zjednodušit jako cestu od antropocentrismu k biocentrismu.³⁶ Problémem tohoto přístupu se jeví, že právo na životní prostředí vlastně nikdy (nebo dosud) nedosáhlo všeobecného uznání a uplatňování způsobem, který by umožnil hovořit o funkčním právním nástroji účinném ve prospěch ochrany přírody,³⁷ takže můžeme těžko hovořit o završení úspěšného vývoje o další krok. Lidské právo na příznivé životní prostředí se navíc od práv přírody značně liší. Hlavní západní a euroamerické právní paradigma v oblasti životního prostředí vychází z předpokladu, že příroda a životní prostředí potřebují ochranu před excesivním

³³ Úmluva o přístupu k informacím, účasti veřejnosti na rozhodování a přístupu k právní ochraně v záležitostech životního prostředí (Aarhuská úmluva). DARPÖ, J. *Can Nature Get It Right? A Study on Rights of Nature in the European Context*, s. 52, 54.

³⁴ ANDREAS, J. – BEGUŠ, G. – BRONSTEIN, M. M. et al. *Toward Understanding the Communication in Sperm Whales*. *iScience*. 2022, Vol. 25, No. 6.

³⁵ JOHNS, L. *Rights of Nature in an International Context*, s. 27.

³⁶ BORRAS, S. *New Transitions from Human Rights to the Environment to the Rights of Nature*, s. 113.

³⁷ Srov. práce autorky tohoto článku, například MÜLLEROVÁ, H. *Právo na příznivé životní prostředí: Zkušenosti vybraných evropských zemí a návrhy pro budoucí uplatňování v ČR*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2018, s. 11 an.

využíváním nebo znečišťováním člověkem, v pozadí těchto úprav jsou ovšem lidské potřeby využívat přírodní zdroje. I lidské právo na příznivé životní prostředí je zakořeněno v antropocentrické logice chránit přírodu kvůli lidem.³⁸

Častěji jsou ovšem práva přírody interpretována jako přímá kontrapozice vůči oběma zmíněným proudům s tím, že antropocentrický přístup k ochraně životního prostředí, ať už pomocí ochrany životního prostředí, nebo pomocí lidského práva na životní prostředí, neuspěl a je třeba ho nahradit novým biocentrickým přístupem, založeným na právech přírody.³⁹ Někteří filozofové obhajující práva přírody mají zvláště „nabito“ proti tradičnímu právu životního prostředí, které chápou nikoli jako řešení problému globální environmentální degradace, ale jako součást problému, *de facto* jako ospravedlnění dalšího ničeni ekosystémů planety, neboť tento právní obor upevňuje *status quo* v chápání přírody jako objektu k využívání, i když s určitými limity.⁴⁰

Z pohledu práva životního prostředí, zejména v jeho moderní a vyspělé podobě, za niž je bezpochyby možno považovat jeho podobu v EU, není možné s touto optikou souhlasit. Moderní právo životního prostředí má za cíl právě omezit „svobodu“ ničit přírodu. Bylo jedním z prvních odvětví práva, které chránilo zájmy entit mimo člověka, zatímco většina práva se zabývá pouze lidmi a ekonomikou. V souladu s tím je třeba moderní právo životního prostředí považovat za součást řešení, nikoliv problému.⁴¹

Je nicméně pravda, že právníci v Evropě stále častěji docházejí k závěru, že současný stav životního prostředí a jeho pomalé postupné zhoršování svědčí o nízké účinnosti existujících právních nástrojů práva životního prostředí. Zároveň se však v podstatě shodují, že tato situace není ani tak důsledkem nedostatku právních předpisů v oblasti životního prostředí, ale spíše důsledkem jejich špatného uplatňování a prosazování. Pokud nabízeným řešením má být nahrazení pravidel mezinárodního, unijního a vnitrostátního práva ochrany přírody zavedením práv přírody, pak je třeba se ptát, jaký rozdíl a přidanou hodnotu by to mohlo přinést. Při bližším pohledu se totiž zdá, že práva přírody nemohou být „kouzelným proutkem“, který odstraní všechny nedostatky stávajících řešení, nýbrž že sama o sobě čelí podobným výzvám jako moderní právo životního prostředí, a to v souvislosti s praktickým zaváděním, prosazováním a účinností.⁴² Jak konstatuje Darpö, mnohé z nedostatků, které jsou vytýkány modernímu právu životního prostředí, jsou obecné problémy, o nichž se diskutuje již léta a které budou těžko odstraněny jen „přenálepkováním“ objektů na subjekty.⁴³

Práva přírody především zůstávají právním nástrojem, který nemůže fungovat bez člověka. To představuje jejich hlavní limit, neboť je činí zranitelné vůči stejným rizikovým faktorům jako moderní právo životního prostředí. I práva přírody, stejně jako právo životního prostředí, jsou založena na aktivním závazku člověka vůči životnímu prostředí.⁴⁴ Lze dokonce tvrdit, že vzorce předkládané proponenty práv přírody se nijak zásadně

³⁸ ALVES, F. – COSTA, P. M. – NOVELLI, L. – VIDAL, D. G. The Rights of Nature and the Human Right to Nature: An Overview of the European Legal System and Challenges for the Ecological Transition. *Frontiers in Environmental Science*. 2023, Vol. 11, s. 2.

³⁹ BORRAS, S. *New Transitions from Human Rights to the Environment to the Rights of Nature*, s. 114.

⁴⁰ DARPÖ, J. *Can Nature Get It Right? A Study on Rights of Nature in the European Context*, s. 48.

⁴¹ BÉTAILLE, J. *Rights of Nature: Why It Might not Save the Entire World*, s. 60.

⁴² *Ibidem*, s. 60.

⁴³ DARPÖ, J. *Can Nature Get It Right? A Study on Rights of Nature in the European Context*, s. 46.

⁴⁴ BÉTAILLE, J. *Rights of Nature: Why It Might not Save the Entire World*, s. 55.

neliší od ochranných režimů stanovených moderním právem životního prostředí. Pokud příroda má na základě konceptu práv přírody požívat práva na respektování a obnovu, jak ustanovení o nich často uvádějí, odpovídá to nutně povinnosti lidí přírodu chránit. Lze tedy tvrdit, že jak moderní právo životního prostředí, tak práva přírody jsou založena na stejných hmotněprávních základech, a to na povinnosti chránit životní prostředí, s čímž přístupy založené na právech přírody už o mnoho víc neudělají, pouze převedou starost o prosazování z jedněch (lidských) osob na jiné.⁴⁵ A je otázka, zda v právním řádu EU s rozvinutým právem životního prostředí, jasnými povinnostmi pro správní orgány a úlohou občanské společnosti (jakkoli můžeme účinnost tohoto nastavení oprávněně kritizovat) dává smysl se od tohoto systému odchylovat a přenést dosavadní úlohy na jiné aktéry.⁴⁶

Lze argumentovat, že dichotomie mezi právy přírody a moderním evropským právem životního prostředí je minimálně zčásti umělá a jakýkoli alternativní myšlenkový diskurz bude čelit stejným výzvám jako existující přístup, především slabému prosazování a nedostatku finančních prostředků. Evropský systém ochrany životního prostředí je postaven na orgánech, které kontrolují a zajišťují dodržování zákonů. Nezbytnými podmínkami pro fungování tohoto modelu jsou řádné financování, dobře rozvinutá infrastruktura správy se specializovaným aparátem a transparentnost. Pokud správní orgány svou úlohu zanedbávají, musí mít dotčená veřejnost možnost napadnout takovou nečinnost u soudu. Dokládají-li autoři příklady uváděnými v diskurzu práv přírody, že ustanovení opatrovníků přírodních „subjektů“ jsou cestou vpřed a novou alternativou ke správě v oblasti ochrany přírody, může to být pravda ve společnostech s méně rozvinutou administrativní infrastrukturou pro prosazování práva životního prostředí, ale je méně přesvědčivé, že by to mohlo zásadně zlepšit systém environmentálního práva EU.⁴⁷

Závěry

Závěrem se pokusím nejprve zrekapitulovat situaci a poté poukázat na to, jakými směry by snad bylo možné o věci do budoucna uvažovat.

Koncept práv přírody je v rostoucí míře zkoumán a nabízen jako slibné řešení kritické situace v oblasti úbytku biodiverzity, která je nyní ještě posílena dopady klimatické změny a již se nynějšími nástroji práva životního prostředí nedaří účinně odvrátit. Vychází z filozofických zdrojů *earth jurisprudence* a přejímá i určité prvky pocházející ze zemí mimo Evropu s tradičními domorodými vzorci vztahů člověka a přírody. Tento koncept je prezentován jako nadstavba nebo možná až náhrada práva ochrany přírody. Šíření povědomí o právech přírody probíhá v Evropě především díky značnému vzednutí zájmu o toto téma v akademické obci, zatímco v oblasti platného práva jde zatím o ojedinělý španělský případ Mar Menor a popisování výsledků, jichž bylo dosaženo v jiných částech světa, ať už legislativně, nebo soudními rozhodnutími.

Z podané argumentace vyplývá, že zavedení práv přírody nelze smysluplně dosáhnout pouhým rozšířením stávajících konceptů práva (právní subjektivitu, subjektivních práv)

⁴⁵ Ibidem, s. 57–58.

⁴⁶ DARPÖ, J. *Can Nature Get It Right? A Study on Rights of Nature in the European Context*, s. 46.

⁴⁷ Ibidem, s. 56–57, 60.

na nové typy entit – části přírody. Pokud by náplní práv přírody mělo být právě toto, domnívám se, že je třeba takový koncept odmítnout. Tedy rozšíření *lidských práv* na části přírody se zdá být slepou uličkou a patrně to ani není většinovým cílem zastánců práv přírody. V této oblasti nejde a nemůže jít o udělení lidských práv přírodě.

Možnou cestou by mohlo být přiznání určitých specifických práv částem přírody, a to „na míru“ potřebám ochrany dané části přírody. To předpokládá oddělení konceptu právní subjektivit od subjektivních práv, tedy určitý kreativní přístup k právu, který by se rigidně nedržel tradičních vzorců, ale namísto okamžitého závěru, že určité řešení není možné, by hledal způsoby, jak by možné bylo, a stávající koncepty by pro dané potřeby uzpůsobil nebo je využil novým způsobem. Předpokladem úspěchu takového přístupu by ale bylo účinně vyřešit všechna nezbytná navazující opatření protože, jak upozorňuje Krámer, žádná soudní rozhodnutí udělující přírodě práva a podobně ani legislativní akty o tom, že řeky, přírodní oblasti nebo jiné hodnoty přírodního prostředí jsou osobami či mají určitá práva, samy o sobě dlouhodobou ochranu přírodního bohatství zajistit nemohou.⁴⁸

Nesnadnou a přitom stěžejní otázkou ke zvážení je otázka po smyslu práv přírody. Přiznání práv přírodě nemůže být cílem, ale prostředkem a zároveň samotné přiznání práv přírodě nic nevyřeší. Je nutné ho doprovodit dalšími opatřeními, která všechna závisí na lidech – ustanovení zástupců a vytvoření procesů, které zajistí ochranu a obnovu narušených ekosystémů a jejich prosazování. V obecné rovině jde o to, zda přiznání práv přírodě je schopno přinést lepší výsledky na cestě k cíli, kterým je odvrácení krize biodiverzity, než dosavadní právní přístupy k ochraně přírody. A dále, zda je schopno je přinést rychleji, neboť současná planetární krize je už i hrou o čas. V tomto směru jsou práva přírody, jak uvádí např. Darpö, prezentována jako „rychlé řešení“ všech problémů. Zastánci tohoto konceptu často pouze konstatují, že neutěšený stav životního prostředí a rychlé změny klimatu vyžadují zásadní strukturální změny v současném právním systému, čehož lze účinně dosáhnout právě uznáním práv přírody, aniž by toto řešení blíže vysvětlovali. Za zářející přitom Darpö považuje i to, že taková tvrzení se někdy objevují i v člancích, které ukazují slabé výsledky případů zavedení práv přírody.⁴⁹

V obecné rovině či z globálního pohledu je obtížné nastolenou otázku zodpovědět, odpovědi se mohou v různých jurisdikcích lišit. V úrovni evropského uvažování je tou zásadní (a zároveň pro evropský prostor tou relevantní) otázkou, zda je tento nový přístup schopen přinést lepší výsledky než systém evropského unijního práva ochrany přírody spolu s právem členských států. Současné evropské právo ochrany přírody je dlouhodobě a oprávněně kritizováno pro nedostatečnou účinnost vymáhání právních úprav, které samy o sobě nedostatečné být nemusí. Je ovšem sporné, zda je lepším řešením budovat zcela nové přístupy, pojmy a koncepty (a vlastně i způsoby prosazování), než věnovat více snah, finančních prostředků a kapacit na řádné vymáhání legislativy, která již existuje,⁵⁰ ale i zda na takové přebudování paradigmatu máme čas.

Také proto někteří přední evropští experti na právo životního prostředí uchopili kritické výhrady zastánců práv přírody na adresu tradičního práva životního prostředí naopak

⁴⁸ KRÄMER, L. *Rights of Nature and Their Implementation*, s. 73–75.

⁴⁹ DARPÖ, J. *Can Nature Get It Right? A Study on Rights of Nature in the European Context*, s. 49.

⁵⁰ BAARD, P. *Fundamental Challenges for Rights of Nature*. In: CORRIGAN, D. P. – OKSANEN, M. (eds). *Rights of Nature: A Re-Examination*. New York: Routledge, 2021, s. 172.

jako příležitost tyto klasické právní rámce zdokonalit a posílit. Podle Krämera je pro Evropu hlavním ponaučením vyplývajícím z diskuse o právech přírody uznání potřeby zajistit plné uplatňování právních předpisů v oblasti životního prostředí, a to včetně otázky, kdo chrání životní prostředí před nečinností správních orgánů nebo nenápadným přilhráváním výhod znečišťovatelům. Dále je třeba zásadně zlepšit přístup k soudům ve věcech životního prostředí.⁵¹ Podobně uvažuje Darpö, který na základě analýzy práv přírody předkládá svá doporučení pro budoucnost práva ochrany přírody v EU a jeho prosazování. Mnohé myšlenky v rámci konceptu práv přírody lze podle něj využít k vylepšení sekundární environmentální legislativy. Především ale musí být účinněji vynucováno dodržování norem a skutečná implementace povinností do práva členských států. Ohledně možných zdokonalení zmiňuje např. zavedení zásady zákazu regrese, reformu některých směrnic, jako je směrnice o ptácích a směrnice o stanovištích, posílení pravomocí orgánů ochrany přírody nebo zavedení povinnosti národních soudů položit v určitých typech případů předběžnou otázku Soudnímu dvoru EU či založení úřadu environmentálního ombudsmana na úrovni EU.⁵²

Úplným závěrem je třeba konstatovat, že při jakýchkoli úvahách o zavádění konceptu práv přírody nemůže být naším cílem pouhé rozšiřování tradičních konceptů do nové šíře, protože takový postup by nemohl přinést zamýšlené účinky a nedával by smysl. Potřebujeme nástroje, které dávají smysl a mohou fungovat k zamýšlenému cíli. Zároveň nesmějí být tak radikální, aby byly politicky nepřijatelné. Nová úprava ani nemůže existovat ve vzduchoprázdnu, ale musí mít smysluplnou pozici v rámci právního řádu ve všech úrovních. Nabízí se i možnost zamyslet se nad jazykovou stránkou věci, protože ta je pro přijetí nových konceptů velmi důležitá. Pokud jde o označení „práva přírody“, je možné, že je to termín příliš provokativní a spojený s aktivismem, než aby se mohl stát všeobecně uznávanou součástí práva. Avšak – pokud má být nový koncept všeobecně uznán, musí to být koncept, který lze brát vážně.

⁵¹ KRÄMER, L. *Rights of Nature and Their Implementation*, s. 75.

⁵² DARPÖ, J. *Can Nature Get It Right? A Study on Rights of Nature in the European Context*, s. 46, 61–63.

Rights of Nature at the Interface between Activism and Serious Debate

Hana Müllerová (<https://orcid.org/0000-0002-1378-5893>)

Abstract: The concept of the rights of nature has become a widely debated legal approach in the last decade, and its advocates see it as a promising new instrument for addressing the global biodiversity crisis, exacerbated by climate change. In several countries (Spain being the first European representative), the rights of nature have been recognised by legislation or judicial decisions, but above all, the rise of the topic in the literature of environmental law is noticeable. The article introduces to the Czech readers the essence of the concept of rights of nature, describes the current intense international debate on the potential of this legal instrument and identifies the main difficulties of its prospective introduction, especially in the context of European legal orders. It then considers the relationship of the rights of nature to the human right to a favourable environment, and in particular to traditional environmental law or nature conservation law. It shows that rights of nature, like environmental law, are dependent on human actors for their application, and their enforcement may suffer from similar shortcomings to those that have long been criticised in traditional environmental law instruments. From this perspective, the whole debate can also be used as a stimulus for improving environmental law in Europe at the level of EU legislation and its implementation by Member States.

Keywords: biodiversity crisis, rights of nature, nature conservation law, legal personality, representation